

УДК 32.81'272:001.8(477)

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана Савойська

*Київський національний університет будівництва і архітектури,
сантехнічний факультет, кафедра політичних наук,
Повітрофлотський проспект, 31, 03680, Київ, Україна,
e-mail: Savoyska@gmail.com*

Проаналізовано еволюцію розвитку мовної політики в сучасній Україні, її методи, принципи та підходи. Визначено: еволюція розвитку мовної політики має своєрідну структуру, яка складається з декількох етапів, що потребує застосування різних методів дослідження. Акцентовано, що мовна політика в Україні впродовж певного часу перебувала під тиском інших держав, котрі нав'язували українському народові свій спосіб життя, мову і культуру.

Ключові слова: мовна політика, еволюція, методи, принципи, підходи дослідження, інститути влади, Українська держава, діалог, комунікативний.

Вибір методів та принципів, послідовність і техніка їхнього застосування визначаються метою, обсягом і характером дослідження еволюції розвитку мовної політики, а також умовами, в яких вона відбувалася. На наш погляд, варто акцентувати на інституціонально-діалектичному методі, який, з одного боку, ґрунтується на діяльності інститутів влади, котрі здійснювали мовну політику на території України, з іншого – на діалектиці, що навчає, як необхідно вести бесіду і діалог за проведення мовної політики. Цей метод дав змогу проаналізувати формування та розвиток, сутність і роль комунікативного аспекту мовної політики в Україні на всіх етапах історико-політичного розвитку. Термін “діалектика”, уперше використав Сократ для позначення плідного і взаємозацікавленого досягнення істини. Цей метод розвивали Т. Адорно, М. Гайдеггер, В. Гегель, А. Камю, І. Кант, С. К’еркегор, Б. Кроче, Ж. Сартр, Й. Фіхте, М. Горкхаймер. Він надто важливий для формування, становлення та розвитку мовної політики на всіх етапах українського державотворення і загальнонаціональної єдності українського полікультурного суспільства [9, с. 179; 8, с. 194–195].

У дослідженні еволюції розвитку мовної політики історико-діалектичний метод допомагає визначити її механізми розвитку й орієнтуватися у великому масиві матеріалу, проаналізувати здійснення мовної політики на території України, землі якої були захоплені Великим Литовським князівством. Коли зауважити, що Велике Литовське князівство називали Литовсько-Руською державою, а будь-яка мова є гарантом національного та державного самозбереження, то мовну політику на цьому етапі можна визначити комплексом конкретних заходів спрямованих на захист української культури та її інтересів. Оскільки культура Української держави вважалася розвиненішою, то південнослов’янська мова, що розвивалася на основі церковнослов’янської і

© Савойська С., 2014

народнорозмовної мов, у Великому Литовському князівстві виконувала функції ділової офіційної мови. На цьому етапі, який можна назвати періодом становлення південнослов'янської (руської) літературної мови, вона виконувала комунікативну й об'єднувальну функції. Західноруська писемна мова стає мовою великокняжої канцелярії, урядових актів, князівського листування і перекладів. Мовна політика України другої половини XVI ст. здійснювалася під тиском мови та культури Польщі. Польська влада забороняла українській спільноті користуватися рідною мовою в урядових і релігійних установах, навчальних закладах, котрі польський уряд перевів на одномовний режим, де переваги мала латинська й польська мови. Незважаючи на те, що українську мову постійно забороняла польська влада, особливістю мовної політики цієї доби є безперервність її розвитку. Адже українську ("руську") мову застосовували у королівських документах, котрі стосувалися українських територій. Загалом українську мову захищали та поширювали православні міщани, які створювали при церквах і монастирях братські школи, де мали змогу навчатися сироти і діти з бідних родин. "Руська" мова поступово витіснялася зі суду, діловодства, адміністративного вжитку та церкви польською владою. Попри такий стан, "руська" функціонувала на приватному рівні: вона вбирала місцеві й іншомовні елементи, поступово відходила від церковнослов'янської мовної традиції. На Запорозькій Січі, що була військовим центром України, всі документи, військові правила, команди, листування здійснювали українською ("руською") мовою, яка застосовувалася на всій території України у XVI ст. Після Люблінської унії, що ліквідувала Литву як окрему державу, розпочався новий етап мовної політики на території України. Незважаючи на визнання її регіонального й офіційно-ділового статусу, який підтверджувався урядовими актами 1590 і 1681 рр., українська освіта і книгодрукування втратили державну підтримку, що послаблювало роль української мови в економічному і духовному розвитку українського народу. І все-таки наприкінці XVII ст. українська мова виводиться з адміністративного вжитку на території України і залишається лише мовою церкви [4, с. 413, 414].

Важливий методологічний підхід у здійсненні мовної політики цієї доби – теорія протилежностей і протистоянь, яка розглядає широке коло проблем, котрі існували у Східній Україні, що опинилася у складі Росії. Історико-діалектичний метод дав змогу проаналізувати мовну політику в добу Гетьманщини, коли українська мова була поширеною і у внутрішньому, і у зовнішньому листуванні з Московією, яка докладала немало зусиль, аби загальмувати українську національну культуру. Петро I і Катерина II наказували переглядати всі листи, грамоти, книги, написані староукраїнською мовою, і вилучати з них усе, що відмінне від російської. Імператори намагалися викоринити те, що нагадувало їм про існування української культури – назви поселень, вулиць, сіл, міст, імена і прізвища. У другій половині XVIII – на початку XIX ст. в Україні не залишилося жодного україномовного навчального закладу. Українську мову було вилучено зі судів, церкви, театру, періодики, науково-освітньої літератури і державних установ. Українська мова вважалася мовою села та малоосвічених верств населення. На думку І. Діяка,

українською мовою послуговувалися лише у побуті й народній творчості, а освічені представники старшини вважали її провінціалізмом без майбутнього [2, с. 48].

Мовна політика може функціонувати на різних рівнях: вертикальному, тобто між інститутами влади та громадянами, і горизонтальному – між суб'єктами політики. Ці різноманітні зв'язки, ґрунтовані на певній політичній культурі, можна розкрити, застосовуючи еволюційно-історичний метод. Найвідоміші його представники – Т. Вайц, А. Бекон, Л. Морган, Г. Спенсер, Е. Тейлор, Л. Уайт, Л. Штернберг та ін. закордонні учені, які з'ясували, що усі народи відрізняються мовою, культурою, звичаями, традиціями, історією. Окремі з них, у тому числі Т. Вайц і Г. Спенсер, розвиток їх культури та мови пов'язували з природою і територіально-історичними умовами, у котрих розвивалися етноси й нації. За допомогою цього методу виявлено закономірності здійснення мовної політики Австрії, Австро-Угорщини та Російської імперії на території України. У першій половині XIX ст., коли українські землі були розділені між Австрією і Російською імперією, освітніх закладів з українською мовою навчання, за винятком окремих приватних, практично не існувало. На цьому етапі, що увійшов в історію української державності як Національне відродження, українську мову і культуру відроджувала українська інтелігенція – історики, письменники, вчені, фольклористи, священики, митці культури, археологи та ін. У другій половині XIX ст. Росія на території України запровадила жорстку (колоніальну) мовну політику: Валувеським циркуляром та Емським указом заборонила друкувати книжки українською мовою і ввозити їх з-за кордону, використовувати українську мову в театрі, музиці, літературі, науці, церкві. Мовна політика російської влади щодо українського народу, його мови і культури пом'якшилася лише під час Російської революції 1905–1907 рр. Окрім цього, на мовну політику впливало виникнення та функціонування багатьох “правильних” і “неправильних” ідеологій. Орієнтуючись на “правильні” ідеології, українська інтелігенція все-таки домоглася від російської влади певних поступок: РАН визнала українську мову літературною, було дозволено відкривати українськомовні навчальні заклади, кафедри української мови, історії, географії, українознавства, бібліотеки, театри, друкарні, газети, журнали та ін. Цього домоглася група українських депутатів, яка входила до першої та другої Російських дум. Але у зв'язку зі закінченням революції спрацювала “неправильна” ідеологія, що спровокувала часи реакції, коли російська влада анулювала всі українські навчальні заклади, закрила журнали, друкарні, бібліотеки, театри, заборонила український правопис, а все діловодство перевела на російську мову. Тобто доба реакції знищила той єдиний смисловий центр, який мав місце під час революції. Тому мовну політику заборон було відновлено, розуміючи, що цілковита втрата рідної мови для українського народу може спричинити втрату національної ідентичності, а у подальшому – загибель нації, оскільки мовна проблема для України, на думку Л. Нагорної, – не лише гуманітарна, а й геополітична [7, с. 245].

Системний підхід до аналізу мовної політики дав змогу дослідити деструктивну мовну політику на Буковині, де насаджувалася німецька, а згодом румунська мови. На відміну від австрійського законодавства, румунське на українських землях не передбачало жодного офіційного використання української мови. Мовна політика

Румунії, яку вона здійснювала на території Буковини та Бессарабії, практично нічим не відрізнялася від мовної політики Росії, яка вважала українців етнографічною групою, а Румунія буковинців – українізованими румунами, котрі втратили рідну мову. Так, румунська влада вважала, що у Північній Буковині й Бессарабії мешкають не українці, а слов'янізовані румуни. На цій території України румунська мова була проголошена державною. У зв'язку з цим на роботу у державні установи приймалися тих, хто знав румунську мову. Водночас українську мову в державних органах забороняли. На Північній Буковині було закрито всі українські школи, гімназії, кафедри у Чернівецькому університеті, культурно-освітні товариства, заборонено ввезення українських книжок і музичних товарів. Австрійські імператори, на відміну від російських, польських і румунських колоністів, запроваджували на українських землях лояльну мовну політику: вони дозволяли українській спільноті відкривати церкви, школи, навчатися рідною мовою та використовувати її у судах. У Галичині українська мова була другою крайовою мовою, якою навчалося у початкових школах 97% українських громадян.

Відтак, мовна політика Румунії на українських землях була спрямована на поширення румунської мови в освітній сфері, обов'язкове відвідування буковинцями шкіл лише з румунською мовою навчання, що призвело до занепаду українських шкіл, української мови. На момент входження Закарпаття до складу Чехословаччини тут майже всі школи були з угорською мовою навчання, а 60% мешканців регіону виявилися взагалі неписьменними. Мовна політика Чехо-Словаччини, порівняно з мовною політикою Румунії й Австро-Угорщини, стосовно української мови була лояльною. Попри те, що Чехо-Словаччина у Закарпатському краї чеську мову проголосила державною, вона поступово збільшувала кількість освітніх навчальних закладів і чеською, й іншими мовами [6].

Особливість еволюційно-історичного методу становить виявлення взаємозв'язку між реальним і уявним, дійсністю та бажанням, це допомагає з'ясувати шляхи розвитку української національної культури мовну політику в СРСР, політичні сили, котрими вона була трансформована у пострадянську Україну. Окремі аспекти мовної політики радянської доби аналізували відомі вітчизняні вчені, зокрема І. Діак, І. Курас, Т. Марусик, Л. Масенко, Л. Нагорна, А. Погрібний та ін. У працях науковців радянська доба представлена як період безжалючого викорінення усього, що містило хоча б натяк на українську самобутність. Про це йдеться у розвідках О. Уткіна. Він стверджує: саме мова забезпечила людству створення великого інформаційного ресурсу, а друк надав можливість зберігати і поширювати інформацію, новітні інформаційні технології, завдяки котрим сукупна пам'ять людства невинно зростає зі значним прискоренням [10, с. 79–80].

Мовна політика, яка запроваджувалася на території України радянською владою, була спрямована на знищення національних мов і культур. Влада закривала україномовні навчальні заклади, відкривала двомовні або російськомовні, де мову навчання пропонувалося обирати. Крім того, українська мова вважалася необов'язковою для вивчення, оскільки у вищих навчальних закладах вступні іспити та навчання, за

невеликим винятком, проводилися російською мовою. Незгодних з такою мовною політикою СРСР звинувачував у буржуазному націоналізмі, депортував за межі держави або кидав за ґрати. Часто під такі мовно-політичні переслідування потрапляли письменники, юристи, вчені, священники, історики, митці, котрих звинувачували у державній зраді. Український народ не міг відкрито виступити на захист своїх прав, власної історії, української мови, літератури і культури, оскільки за це радянська влада жорстко переслідувала. З цієї причини ЦК КПРС зняв з посади Першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, якого звинуватили у захисті національних інтересів, мовних і культурних прав українців, а також у м'якості, місцевому патріотизмі й потуранню українському націоналізму [1, с. 30].

Отже, сутність мовної політики П. Шелеста полягала у його цілеспрямованих контактах, котрі налагоджувалися між учасниками взаємодії за допомогою духовного спілкування. Мовна політика В. Щербицького була зовсім іншою: вона повністю влаштувала центральну владу. Внаслідок еволюційно-історичного методу вдалося з'ясувати, якою мовою здійснювалося навчання за правління В. Щербицького та М. Горбачова, а також розвиток україномовної освіти в СРСР. В. Щербицький був лояльним до влади, на відміну від попередника, жорстко придушував дисидентів і в офіційному спілкуванні послідовно послуговувався російською мовою. Взаємодія місцевої та центральної влади у сфері мовної політики на території України "налагодилася" з користю для останньої. Перша половина 1980-х років вирізнялася інтенсивною русифікацією українців. Науково-технічна література українською мовою становила лише 12,8%, україномовної періодики, книг і шкіл практично не залишилося. Центральна та місцева влади діяли в унісон до доби перебудови, що була проголошена у середині 80-х років минулого століття. Мовна політика М. Горбачова була лояльною до національних меншин та місцевої влади в Україні. У зв'язку з цим у наприкінці 80-х рр. протести проти політики русифікації набули організованого характеру. З метою відродження української мови і культури, у Львові почали виникати численні неформальні об'єднання: Український культурологічний клуб, Клуб шанувальників історії та культури "Товариство Лева" і под. Ці й інші організації сприяли відродженню ділової, законодавчої, освітньої, інформаційно-комунікаційної галузі, а також української мови і культури, що мало бути основою і рушійною силою життєдіяльності майбутньої незалежної держави. Це дало змогу ухвалити закон "Про мови в Українській РСР", який проголосив українську мову єдиною державною (офіційною) в Україні. Політика М. Горбачова, по суті, визволила колишні республіки СРСР, зокрема й Україну, від мовно-культурної та колоніальної залежності.

Еволюційний метод змінив культурно-історичний, що сприяв захисту і поширенню національних цінностей, культури, інтеграції полікультурного суспільства, регулюванню суспільно-політичних відносин, формуванню політичної свідомості й громадянського суспільства. Культурно-історичний метод, який не вважав еволюцію основним шляхом історичного прогресу людства, виник наприкінці XIX ст. і був вигідний консерваторам, зокрема Л. Фробеніусу. Вони засуджували розвиток усього національного і вважали, що культура немає нічого спільного з людиною, та остання не є її творцем –

лише носієм. Нові культури, на думку Ф. Ратцеля, Л. Фробеніуса, В. Шмідта, народжуються від зіткнення і взаємодії старих культур. З позиції сучасних українських учених, в тому числі І. Кресіної, між народами існують певні культурні зв'язки, котрі у процесі культурного обміну трансформуються, а етнічний розвиток усе-таки зберігає самобутність [3, с. 55], що має вагоме значення для успішного розвитку сучасного українського полікультурного суспільства. Такий підхід до функціонування і поширення української мови й культури в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя відіграє значну роль у сучасних умовах розвитку, коли стара радянська культура має ще великий вплив на формування нової національної культури. Завдяки цьому методу проаналізовано мовну політику в Україні на сучасному етапі державотворення, яка здійснюється на місцевому рівні у регіонах країни, зокрема на Буковині. Тут мовно-політичні проблеми створює сусідня Румунія. Ця держава забезпечує мешканців регіону румунськими паспортами, нав'язує їм румунську мову та запевняє, що вони за походженням – румуни. Влада Румунії через окремі організації, котрі діють у цьому регіоні, та у зв'язку з діючим законом “Про засади державної мовної політики” домоглася, щоб румунська мова на Буковині отримала статус регіональної. Схожі мовно-політичні проблеми існують і на Закарпатті. Тут закордонні паспорти розповсюджує Угорщина. Вона крім цього, місцевим мешканцям регіону нав'язує історію свого краю, угорську та русинську мови, які за законом “Про засади державної мовної політики” визнані регіональними. Не менше мовно-політичних проблем існує між владою України та Росії, що через проросійські політичні сили нав'язує українському народу російську мову як офіційну, другу державну або регіональну. Все це звужує комунікаційний простір для функціонування української мови: її дотепер мало застосовують у сферах бізнесу, кіно, торгівлі, військової справи, ЗМІ. Співпраця між Україною та Росією сьогодні, на думку О. Майборода, не може бути плідною хоча б тому, що вона не віщує Україні відчутної користі через наявність у Росії комплексу зверхності до України, який становить основне гальмо, а цього Росія навряд чи здатна позбутися [5, с. 88–95].

Культурно-історичний підхід до аналізу мовної політики дав змогу розглянути її за певними етапами. Перший (1991–1996 рр.) ми вважаємо конструктивним, що засвідчує відкриття видавництва і бібліотек, навчальних закладів з мовами національних меншин, кафедр українознавства, української мови і літератури, слов'янських мов, української та всесвітньої історії. У зв'язку з конструктивним підходом до здійснення мовної політики, яку варто розуміти регулятор соціально-політичних взаємодій, у першій половині 90-х рр. ХХ ст. русифікаційні процеси були призупинені. Почали відроджуватися мовні комунікації в освіті, діловодстві, культурі, ЗМІ, законодавстві. Поширювалося функціонування української мови і мов національних меншин у технічній галузі, науці, кіно та телебаченні.

Відтак прогностичний підхід до аналізу мовної політики підтверджує: Українська держава змусить себе поважати лише тоді, коли українське суспільство об'єднається навколо української патріотичної еліти, яка не на словах, а на ділі збереже унітарність, соборність і незалежність країни, її національні цінності, здобутки, культуру

й історичну пам'ять. Для цього українській владі необхідно захищати інтереси Української держави, відмовившись від особистих амбіцій і корисних цілей заради об'єднання навколо національної ідеї та української мови – єдиної державної, яку необхідно поширювати на всій території України, зокрема на Півдні й Сході держави.

Список використаної літератури

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба – К.: Видавн. дім “Києво-Могилян. академія”, 2005. – 336 с.
2. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: наук. посіб. / І. Діак – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз: монографія / І. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998. – 391 с.
4. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
5. Майборода О. Користь і сентименти в українсько-російських відносинах / О. Майборода // Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. праць. – К., 2010. – № 4. – С. 280–284.
6. Макара М. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М. Макара, І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 103–105.
7. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 273 с.
8. Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
9. Сучасний словник – мінімум іншомовних слів: близько 9000 слів / уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2008. – 798 с.
10. Уткін О. Інформаційні впливи і національна безпека України / О. Уткін // Віче. – №1. – 2004. – С.79–80.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 29.05.2014

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ: МЕТОДЫ, ПРИНЦИПЫ И ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Светлана Савойская

*Киевский национальный университет строительства и архитектуры,
сантехнический факультет, кафедра политических наук,*

*Воздухофлотский проспект, 31, Киев, Украина, 03680
e-mail: Savoyska@gmail.com*

Анализируются эволюция развития языковой политики в современной Украине, её методы, принципы и подходы. Определяется: эволюция развития языковой политики имеет особенную структуру, которая состоит из нескольких этапов, что требует применения различных методов исследования. Акцентируется, что языковая политика в Украине на протяжении некоторого времени находилась под давлением других государств, которые навязывали украинскому народу свой стиль жизни, язык и культуру.

Ключевые слова: языковая политика, эволюция, методы, принципы, подходы исследования, институты власти, Украинское государство, диалог, коммуникативный.

EVOLUTION OF DEVELOPMENT OF LANGUAGE POLITICS :METHODS, PRINCIPLES AND APPROACHES OF RESEARCH

Svitlana Savoyska

*Kyiv national university of building and architecture
Sanitary engineering faculty, department of political sciences
Povitroflotskuj boulevard, 31, Kyiv, Ukraine, 03680
e-mail: Savoyska@gmail.com*

The evolution of development of language politics is analysed in modern Ukraine, her methods, principles and approaches. It is underlined that the evolution of development of language politics has an original structure that consists of a few stages, that in turn, requires application of different methods of research. It is marked that language politics in Ukraine during set time were forced to other states, that imposed to the Ukrainian people the way of life, own language and culture.

Keywords: language politics, evolution, methods, principles, approaches of research, institutes of power, Ukrainian state, dialogue, communicative.
